

TOPLUMA HİZMET DERSİ

1.HAFTA 1.ÜNİTE KAYIT DOKÜMANI

TOPLUMA HİZMET UYGULAMALARI

GİRİŞ

Yirmi birinci yüzyılda küreselleşme ve bilişim devrimiyle birlikte yeniden şekillenen toplumsal yapılarda eğitim amaçları, yapısı, süreçleri, örgütsel biçimi ve üzerine kurulduğu sistemle yeni bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu dönüşüm süreci bireylerin eğitim yaşantılarına ilişkin pek çok yeniliği ve uygulamayı beraberinde getirirken, eğitim, okul ve toplum arasındaki karşılıklı işlevsel ilişkilerde toplumsal yapıdaki dönüşüme paralel olarak farklılaşarak yeni bir eksen üzerine oturmaktadır. Bu eksenin temel özelliği eğitimin, her kademedede yer alan okullar aracılığıyla bir yaşam alanı olarak yeniden kurgulanması üzerine odaklanmaktadır. Bu bağlamda, bireylerin aileden sonra içinde en uzun kaldıkları eğitim kurumlarında topluma ve toplumsal sorunlara yabancılaşmasının önlenmesi, birey ve toplum arasındaki ilişkinin birlikte yaşamak ve yurttaşlık hak ve sorumlulukları bağlamında güçlendirilmesi ve bireylerce eğitim süreçlerinde edinilen bilgi ve becerilerin toplumsal konu ve sorunlara yönelik etkinliklerle deneyimlenerek doğrudan toplum yararına sunulması önem kazanmıştır. Ortaya çıkan bu önemin gereği olarak topluma hizmet eğitimi yükseköğretim programlarında yerini almıştır.

Üniversiteler, bilimsel araştırmaların yapıldığı ve bu araştırmaların toplumsal hayatın gelişimine katkı sağlamak için üretildiği merkezler olmakla birlikte, üniversite öğrencisi gençleri hem iş hayatına hem de toplumsal hayata hazırlamaktadır. Diğer taraftan, toplum için üretilen sosyal bilimler ve fen bilimleri alanındaki akademik çalışmaların toplumun ekonomik, sosyal, kültürel ihtiyaçlarından beslenmesi, toplumsal sorunların çözümünde daha etkili sonuçlar doğurmaktadır. Bu bakımdan üniversitelerin buldukları toplumla kurduğu ilişkiler, üretilecek çözüm önerilerini de belirleyici niteliktedir.

Üniversitelerin özellikle sosyal bilimler alanındaki bölümlerinde, öğrencilerin toplumsal sorunların farkına varmasını ve bu sorunlara yönelik çözüm üretmelerini hedefleyen dersler verilmektedir. Bu derslerden biri, eğitim fakültelerindeki öğrenciler için zorunlu olan Topluma Hizmet Uygulamaları (THU) dersi ve bazı üniversitelerde seçmeli veya zorunlu olarak verilen Sosyal Sorumluluk Projeleri (SSP) ya da Toplumsal Duyarlılık Projeleri (TDP) dersleridir. Bu dersler, yukarıda ifade edildiği üzere, üniversitelerin toplumla ilişki kurmasında, toplumsal sorunların yerinde tespit edilmesinde ve çözüm önerilerinin geliştirilmesinde önemli bir yere sahiptir.

THU dersi ya da SSP veya TDP dersleri aracılığıyla üniversitelerde öğrenciler, toplumsal sorunlara dair bilgi edinmekte ve ders kapsamında oluşturacakları projeler üzerinden ilgi duydukları alanlarda sivil toplum kuruluşları ya da devlet kurumları ile ilişkiye geçmektedirler. Bu dersler sorunlara dair bilgi edinmenin yanında, sorunların nedenlerini tartışmak ve bu nedenler üzerinden fikir üretmek anlamında da iyi birer fırsat olarak görülebilir. Bu derslerin gerek isimleri gerek içerikleri gerekse uygulama biçimleri, öğrencilerin sivil toplum kuruluşları (STK) ya da diğer kurumlarla kurduğu ilişkinin içeriğini önemli ölçüde etkilemektedir.

Diğer taraftan bu dersler gençlerin STK'lar için gönüllü projeler yapmasına aracılık ederken, ilişkiye geçtikleri STK'ların gönüllüleri olmalarını da sağlamaktadır. Böylece öğrenciler ders aracılığı ile tanıdıkları STK'ların çalışma alanlarını, hedef gruplarını, çalışma alanına göre ihtiyaç ve sorunları da tanımaktadırlar. Bu tanışıklık hali, kimi öğrencilerin uzun soluklu olarak STK gönüllüsü olmasını sağlamaktadır.

Gönüllülük, Birleşmiş Milletler Gönüllüleri (2011) tarafından, “özgür irade ile dayanışma ruhu içinde, herhangi bir maddi karşılık beklemezsiniz kamu yararına katkıda bulunma arzusu” olarak tanımlanmaktadır. Bu kamu yararına katkıda bulunmak için bireyler, birbirinden farklı alanda çalışan sivil örgütlerin organizasyonlarında, ücret almadan çalışmalara katılıp hizmet verebilirler.

Diğer taraftan gönüllü faaliyetler aracılığı ile yurttaşlar, toplumsal sorunların çözümü için değişim taleplerini de dile getirme, kararların alınmasında aktif rol üstlenme imkanı bulmaktadırlar. Bu hali ile gönüllülük, toplumsal katılımın araçlarından biri olarak görülmektedir. Dolayısıyla, üniversite öğrencisi gençlerin bir bölümü için THU, SSP ve TDP dersleri üzerinden tanıştıkları gönüllülük, toplumsal katılımın bir yolu haline gelebilir. Ancak bu katılımın gerçekleşmesinde dersi veren öğretim elemanının bu alanda sahip olduğu bilgi ve deneyim, dersin içeriğinin katılım esasına göre belirlenmesi ve işlenmesi, alana dair temel kavramların tartışılması önemli rol oynamaktadır.

Topluma Hizmet Uygulamaları İle İlgili Kavramlar

GÖNÜLLÜLÜKTEN KATILIMA

Üniversitelerde verilen THU, SS dersleri kapsamında, dersi alan öğrenciler sivil toplum kuruluşları (STK) ile kurduğu ilişki üzerinden gönüllülükle tanışmaktadırlar.

STK'lar bünyesinde, yardım temelli çalışmalardan savunuculuk alanına geniş bir yelpazede yürütülen faaliyetlere katılım kişilerin çeşitli nedenlerle ilgi duydukları bir alanda gönüllü çalışmalar yürütmesi ile gerçekleşmektedir. STK'larda yürütülen gönüllü faaliyetler;

iş gücü desteği (ofis işleri, proje bazlı destekler vb.), uzmanlık gereken konularda destekler olabileceği gibi politikaları etkilemek yönünde yapılacak çalışmalara (yürüyüş, imza, farkındalık vb. kampanyaları düzenlemek, lobi faaliyetleri yürütmek vb.) katılmak yönünde olabilir.

Kurumlarda gönüllülük yapan bireylerin, STK'ların yapısı çerçevesinde ve çalışma alanlarına göre ele aldıkları meselelerin çözümüne yönelik yapılacak faaliyetlere dahil edilmesi, bireylerin kendi hayatlarını etkileyen sorunlar karşısında aktif rol oynamalarına imkan sağlayacaktır. Katılımın gerçekleşebilmesi için siyasi, ekonomik, sosyal koşulların etkisi göz ardı edilemez, tabii tüm koşullar devletlerin nasıl yapılandığıyla ilgilidir. Dolayısıyla devletlerin yönetim biçimleri de nasıl bir yurttaş tahayyül edildiğinin göstergesidir.

GÖNÜLLÜLÜK VE KATILIM ARASINDAKİ İLİŞKİ

Bireyler, STK'ların çalışmalarında gönüllü faaliyetlere katılarak çok geniş bir yelpazede katkı sağlamaktadırlar. Gönüllü insan toplulukları, STK'ların çatısı altında eğitim, sağlık, sosyal hizmetler, çevre, dezavantajlı gruplar ve daha çok çeşitli konular çevresinde bir araya gelerek kişisel kapasiteleri oranında katkı sunmaya çalışmaktadırlar. Bu katkılar ofis içi çalışmadan, hizmet ulaştırmaya, özel uzmanlık gerektiren alanlarda destek vermeye ya da günümüzün vazgeçilemeyen olan akıllı cihazlar üzerinden kullanılan uygulamalar ya da sosyal medya araçları üzerinden faaliyetler yürütmeye kadar değişebilir. Diğer taraftan, STK'ların her biri kendi gündemleri çerçevesinde çeşitli faaliyetler gerçekleştirirken, kimi kurumlar yardım odaklı kimi kurumlar da mevcut politikaların değişmesi ya da düzenlenmesi amacıyla hak temelli çalışmalar yapmaktadır. Bu iki uçtan hangisine yakın tavır alındığı ya da hangi alana ağırlık verildiği STK'ların gönüllülük politikalarını da etkilemektedir.

Sivil Toplum Kuruluşları (STK) ve Gönüllülük

Sivil Toplum ve Sivil Toplum Kuruluşları

“Sivil Toplum Kuruluşu”nu (STK) kabaca, gönüllü bireylerin belirli bir konu/toplumsal sorun etrafında, kar amacı gütmeyen ortak hedeflerle hareket ettiği, devlet dışı yapılar olarak nitelendirilebiliriz. Ancak burada seçilen konu, bu konuyla ilgili sorunların ne biçimde ele alındığı ve bu oluşum içindeki gönüllülerin ortak hedeflere ulaşmak için hangi yöntemleri tercih ettiği, kurumların yapısını tanımlarken, farklılaşmasına neden olacaktır. Burada bahsi geçen farklılıklara geçmeden önce sivil toplum ve sivil toplum kuruluşu kavramlarına kısaca değinilecek olursa; sivil toplum, sivil toplum kuruluşlarını da kapsayan bir kavram olarak karşımıza çıkıyor. Fuat Keyman (2004) göre sivil toplum; “insanların tek tek yapamadıkları şeyleri beraber yapması anlamına gelen bir şey; o anlamda bir birlikteliği, gönüllülüğü,

dayanışmayı temsil ediyor”(s.3). Murat Belge (2003) ise sivil toplumu; “devletin doğrudan müdahale etmediği alanlar ve durumlarda, yurttaşların işlerini kendi aralarındaki ilişkilerle yürüttükleri bir toplumsal alan olarak tanımlayabiliriz” (s.1) şeklinde ifade ediyor.

Sivil toplum kavramının, tarihsel süreç içerisinde geçirdiği dönüşümü Keyman (2004, s. 2) üç dönemde ele alıyor. Birinci dönem; 17. yüzyılda başlayıp 18. yüzyıl ortalarına kadar sürüyor. Kavram 18. yüzyıl ortalarında netleşmeye başlıyor, modern insanın, modern toplumun tanımlayıcı öğelerinden biri olarak görülüyor. Burada mülkiyet haklarına sahip bireyler, modern toplumu oluşturuyor, yani sivil toplumu ya da diğer bir deyişle burjuva toplumunu. İkinci dönem 1970’lerin sonu ile 80’lerin başında başlayan bir dönem, 1960-70’lerdeki askeri darbelerden demokrasiye geçiş süreçlerinin yaşandığı bir dönem ve sivil toplumun tartışılmasında temel nokta, sivil toplum–demokrasi ilişkisi olarak ifade edilmeye başlanıyor. Üçüncü dönem ise 1990’larda Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’daki demokrasi tartışmalarının olduğu dönem. Kadın, çevre, insan hakları gibi alanlarda toplumsal hareketlerin olduğu bu dönemde sivil toplum, toplumsal hareketler üzerinden tartışılıyor. Aynı zamanda, kimlik ve vatandaşlık tartışmalarının da olduğu ve sivil toplumu belirleyen bir dönem olarak ifade ediliyor (Keyman, 2004, s. 11).

Ayrıca Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV) (2006, s. 39) tarafından hazırlanan raporda sivil toplum başkaca tanımlamalarla beraber: “Toplumsal sorunlara etkili ve uzun dönemli çözüm bulma sürecine aktif olarak katılan ve bu temelde de siyasi aktörleri bu çözümleri yaşama geçirecek politikalar üretmeye yönlendirmek için çalışan farklı gönüllü örgütlerin devlet denetimi dışında kurduğu ortak alan” olarak ifade edilmiştir.

Sivil toplum alanında kendini var eden yapılardan biri olan STK’lar ise bu kavramsal değişimlerden etkilenerken bugün de üzerinde uzlaşamayan pek çok tanım ile karşımıza çıkıyor. Sadece tanım değil, kavramın kendisi üzerinde de tartışmalar halen devam etmekte. Sivil toplum örgütleri, hükümet dışı örgütler (non-governmental organizations (NGOs)), kar amacı gütmeyen örgütler (nonprofit organizations (NPOs)), üçüncü sektör, gönüllü kuruluşlar vd. gibi farklı isimlerin birbirinin yerine kullanıldığını görüyoruz. STK kavramı ile dernek, vakıf, kooperatif, sendika, konfederasyon, meslek odaları vb. kuruluşların yanı sıra platformlar, topluluklar, yurttaş girişimleri/örgütlenmeleri, sivil inisiyatifler, toplumsal hareketleri de içerecek şekilde tüzel kişiliğe sahip olmayan oluşumlar da kastedilmektedir.

Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesi, STK tanımını şöyle yapmaktadır:

“Toplum yararı doğrultusunda sorumluluk üstlenen, resmi makamlar ile yurttaşlar arasında aracı işlevi gören bütün örgütsel yapılanmaları’ STK olarak kabul etmektedir” (Sivil Toplum

Geliştirme Programı, 2005, s. 10). Bir başka Avrupa Komisyonu ise STK'ların özelliklerini şu biçimde listeler; "... sadece kendi amaç ve değerlerine hizmet etmemeleri, hükümetlerden, kamu makamlarından ve siyasi partilerden bağımsız olmaları, ticari çıkar gözetmemeleri ve kar amacı gütmemeleri ve merkezi otorite ile vatandaş arasında arabuluculuk yapmalarıdır. Toplumdaki belli insan gruplarını veya tüm toplumu ilgilendiren sorun ve konularla ilgili olarak harekete geçerler. Başka araçlarla sesini yeterince duyuramayanların sesi olarak hareket ederler"(Sivil Toplum Geliştirme Programı, 2005, s. 10). Bir başka tanımlamaya göre ise "STK'lar bireylerin toplumu dönüştürme ya da toplum içinde aktif olarak varolabilmelerini sağlayan yapılar olarak ortaya çıkarlar.(Yurttagüler, 2006, s. 21).

Avrupa Komisyonu ise STK'ların özelliklerini şu biçimde listeler; "... sadece kendi amaç ve değerlerine hizmet etmemeleri, hükümetlerden, kamu makamlarından ve siyasi partilerden bağımsız olmaları, ticari çıkar gözetmemeleri ve kar amacı gütmemeleri ve merkezi otorite ile vatandaş arasında arabuluculuk yapmalarıdır. Toplumdaki belli insan gruplarını veya tüm toplumu ilgilendiren sorun ve konularla ilgili olarak harekete geçerler. Başka araçlarla sesini yeterince duyuramayanların sesi olarak hareket ederler" (Avrupa Komisyonu, 2010).

Toksöz (2016, s. 32) ise STK'ların ortak özelliklerinden bahseder, bu özellikler "hükümetle ilişkili olmamaları, kar amacı gütmemeleri ve kendi iç işleyişlerinde demokratik yöntemleri kullanmaları"dır.

Türkiye'de STK'lar 1980 sonrası dönemde gündeme gelmeye başlamış, 90'lı yıllarda yaşanan siyasal, toplumsal ekonomik gelişmelerle üzerine tartışılan bir alan haline gelmiştir. Türkiye'de sivil toplum ve STK'ların gündeme gelmesinde üç önemli kırılma noktasından bahsedilmektedir. Bunlardan biri 1996 yılında Türkiye'de gerçekleştirilen HABİTAT1 konferansıdır. Bu konferans, sivil toplum kavramını tekrar gündeme getirmiştir (Yeğen, Keyman, Çalışkan ve Tol, 2010, s. 26). Diğeri ise 1999 yılında yaşanan yıkıcı depremdir. Depremi ardından arama, kurtarma ve yardım konularında önemli roller üstlenen STK'lar nedeniyle bu konu daha dikkat çekici hale gelmiştir. Son kırılma noktası ise 1999 ve 2001 yıllarında Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği sürecinde başlattığı adımlarla sivil toplum alanında önemli ve hızlı dönüşümler yaşanmaya başlanmasıdır (Yeğen, Keyman, Çalışkan ve Tol, 2010, s. 29). Ayrıca, uluslararası STK'ların da Türkiye'de faaliyet göstermeye başlaması ve ulusal STK'larla birlikte çalışmalar yürütmesi ile bu alan yeni bir boyut da kazanmıştır.

Türkiye'de STK'lar 1980 sonrası dönemde gündeme gelmeye başlamış, 90'lı yıllarda yaşanan siyasal, toplumsal ekonomik gelişmelerle üzerine tartışılan bir alan haline gelmiştir. Türkiye'de sivil toplum ve STK'ların gündeme gelmesinde üç önemli kırılma noktasından bahsedilmektedir. Bunlardan biri 1996 yılında Türkiye'de gerçekleştirilen HABİTAT1

konferansıdır. Bu konferans, sivil toplum kavramını tekrar gündeme getirmiştir (Yeğen, Keyman, Çalışkan ve Tol, 2010, s. 26). Diğeri ise 1999 yılında yaşanan yıkıcı depremdir. Depremın ardından arama, kurtarma ve yardım konularında önemli roller üstlenen STK'lar nedeniyle bu konu daha dikkat çekici hale gelmiştir. Son kırılma noktası ise 1999 ve 2001 yıllarında Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği sürecinde başlattığı adımlarla sivil toplum alanında önemli ve hızlı dönüşümler yaşanmaya başlanmasıdır (Yeğen, Keyman, Çalışkan ve Tol, 2010, s. 29). Ayrıca, uluslararası STK'ların da Türkiye'de faaliyet göstermeye başlaması ve ulusal STK'larla birlikte çalışmalar yürütmesi ile bu alan yeni bir boyut da kazanmıştır.

Ulusal STK'ların, uluslararası STK'lar ile yaptığı işbirliklerinde daha çok hizmet alanında gelişmeler ortaya çıkmıştır. Fon sağlayıcılar, özellikle sosyal hizmet ve yardım odaklı konulara destek olmuşlar, devletler de sosyal hizmetlerin (sağlık, eğitim, sosyal yardım) STK'lar tarafından sağlanmasını teşvik etmişlerdir (Yurttagüler, 2006, s. 19). STK'ların çalışma alanlarının yardım ekseninde yoğunlaşmasıyla beraber, bu yapılarda gönüllü destek veren kişiler için de ana çalışma alanlarından biri yardım faaliyetlerine katılmak olmuştur.

Gönüllülük

Yaşadığımız toplum içinde karşılaşılan sorunlara müdahale etme biçimlerinden biri de gönüllü faaliyetlerde yer almaktır. Yurttagüler, (2006, s. 21) bireylerin STK'ların örgütlenmesinde en yaygın oynadıkları rolün gönüllülük olduğunu ifade etmektedir.

Gönüllülük hakkında yapılan tanımlamalara baktığımızda; Birleşmiş Milletler Gönüllüleri (United Nations Volunteers (UNV)) (2011, s. iv) gönüllülüğü: "*Özgür irade ile dayanışma ruhu içinde, herhangi bir maddi karşılık beklemezsiniz kamu yararına katkıda bulunma arzusu*" olarak tanımlıyor. Diğer bir tanıma göre ise; "*Gönüllülük, bir bireyin maddi karşılık ve başka bir çıkar beklentisi içinde olmadan; ailesi ya da yakın çevresi dışındaki bireyler için; toplumun yararına olduğu düşünülen bir hedefe ulaşmak için; kendi isteği ile veya ihtiyaç doğrultusunda, toplumsal girişim bünyesinde yer alarak ya da bir sivil toplum örgütünde (STÖ) sürdürdüğü faaliyetler olarak tanımlanabilir*" şeklindedir (Özel Sektör Gönüllüleri Derneği, 2009, s. 4). Ayrıca gönüllüğün işlevlerinden biri "... bireylerin yurttaş olarak topluma dahil olma ve yaşamdaki değişimlere katkıda bulunmasının bir yoludur" biçiminde ifade edilmektedir (aktaran Yurttagüler, 2006, s. 58). Daha çok yardım faaliyetlerinde yer almanın, iş gücü olmanın ötesinde "... bireyin kendini gerçekleştirmesine katkıda bulunan bir rol ve katılım aracılığıyla demokrasiyi güçlendirecek bir yapı" olarak değerlendirildiği bakış açıları da mevcuttur (aktaran Yurttagüler, 2006, s. 21).

Gerek yukarıda aktarılan gerekse farklı kaynaklarda yapılan tanımlara bakıldığında; maddi kazanç sağlamamak, özgür irade ile çalışmalarda yer almak ve toplum yararına çalışan STK'lar bünyesinde görev almak, gönüllülüğün ortak yönleri olarak ön plana çıkmaktadır.

Gönüllülüğün anlamı zaman içinde sosyal, siyasal, ekonomik koşullara göre değişmekte, içeriği daha da zenginleşmektedir. Gönüllüler, yaygın olarak STK'larda hizmetin sağlanmasında kullanılan iş gücü olmanın yanında, STK'ların içinde aktif rol almaya başlayarak savunuculuk faaliyetlerinin yürütülmesinde yer almışlardır.

STK'ların hem yapısının hem de üstlendiği görevlerin zaman içinde değişimi gönüllülüğün de değişim göstermesine neden olmuştur. Özellikle 80'li yıllar bu değişimin hem Türkiye hem de dünyada hızla yaşanmaya başladığı dönemdir. Bu iki kavramın değişim ve dönüşümünde iki önemli kırılma noktasından söz edilmektedir. Birincisi, sosyal refah devletinin çözülmesi; ikincisi, ise rejim değişiklikleri. Birincisiyle beraber 1970'li yıllarda süren ekonomik kriz nedeni ile devletlerin kemer sıkma politikaları sonucu, sosyal hakların (sağlık, eğitim, barınma gibi hizmetler) temini devlet güvencesinden çıkarılarak piyasaya bırakılmıştır. Bu hakların piyasadaki temin edilemediği durumlarda devreye STK'lar girmiş, bu hizmetleri sağlamaya başlamışlardır. İkinci kırılmaya 80'lerle beraber Güney Amerika'da askeri darbeye iktidara gelen yönetim ve diğer yandan Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu Doğu Bloğu Ülkeleri'ndeki rejim değişiklikleri sonucu demokratik yönetimlere geçilmesidir. STK'lar yeni yapı üzerinde baskı kurma ve denetleyici rolü üstlenmek üzere göreve çağırılmışlardır (Yurttagüler, 2013, s. 19).

İlk kırılma STK'ların hizmet üretmesini sağlarken, ikinci kırılma STK'ların yönetimler üzerinde denetleyici bir rol üstlenmesini ve yurttaşların devlet ile kurduğu ilişkinin yeniden şekillenmesini sağlamıştır. Dolayısıyla her iki durum, STK'lar bünyesinde bir araya gelen gönüllü yurttaşların hem örgütleriyle kurduğu ilişkiyi hem de gönüllülüğün içeriğini değiştirmiştir.

Türkiye'de ise 1990'lı yıllarda sivil toplum ve STK kavramlarının yeniden tartışılmaya başlanması, 1999 yılında gerçekleşen yıkıcı deprem zamanında gönüllü kuruluşların ve gönüllülerin göreve çağırılması, 2000'li yılların başında kurulan yeni STK'ların sayısının ve gönüllülerinin artması ve Avrupa Birliği desteği ile STK'ların kapasite gelişimi için açılan kuruluşlar gerek STK'lar gerekse gönüllülük açısından önemli değişim süreçleri olmuştur (Yurttagüler, 2013, s. 23).

Tüm bu süreç içerisinde özellikle 2000'li yılların başında gönüllülük kavramı daha çok tartışılır hale gelmiştir. Kimlerin gönüllü olduğu tartışılmasında; STK ile kurulan ilişki, ilişkinin

sürekliliği ve süresi ile ücret alınıp alınmaması konularında yoğunlaşmıştır. 2013 yılında, gönüllünün emeği, deneyimi ya da zamanı karşılığında ücret almamasında uzlaşa sağlanmıştır (Yurttagüler, 2013, s. 23). Gönüllü bireylerin STK'lar aracılığı ile eğitim, sağlık, yoksulluk vb. birbirinden farklı hizmet alanlarında iş gücü anlamında sağladığı desteğin ölçülmesi de son yıllarda gündeme gelen diğer bir konudur. 2011 yılında Birleşmiş Milletler Gönüllüleri (UNV) tarafından yayımlanan raporda, gönüllülüğün hem ülkelerin ekonomisine hem de ülkelerin sosyal uyum ve refahına da katkı sağladığından bahsedilmektedir. Gönüllülüğün ölçülmesi üzerine hazırlanan bölümde verilen bilgilerde, 2011 yılında Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu tarafından yapılan araştırmaya göre, 2009 yılında yaklaşık "13,1 milyon Kızılhaç ve Kızılay gönüllüsü, yaklaşık 6 milyar dolar değerinde hizmet sunmuş ve bu hizmetler 30 milyon insana ulaşmış"tır (2011, s. 14). Bu örnek üzerinden bakıldığında bile gönüllülerin hem ekonomik hem de sosyal anlamda ortaya çıkardığı değer göz ardı edilemez niteliktedir. Zaten adı geçen raporda, ulusal hükümetlerin bu değer farkına vararak gönüllülüğü ulusal politikanın içine dahil etmeleri önerilmiştir.

Gönüllülüğün ekonomik değerinin dışında karşımıza çıkan bir diğer konu ise gönüllüler ve hizmet ulaştırmak için çalıştıkları hedef gruplar arasındaki ilişkiyle, bu ilişki neticesinde ortaya çıkan yardım alan-yardım yapan arasındaki durumdur.

Gönüllüler, yoksulluk, eğitim, sağlık, çevre vb. konularda ilişkili oldukları STK'lar üzerinden bilgi, becerileri üzerinden hizmet sağlarken bir taraftan da toplumsal sorunlarla karşılaşma, kendi yaşam alanlarının dışında farklı koşullarda yaşayan kişilere ve yaşadıkları durumlara dair bir öğrenme imkanı yakalıyor.

Özellikle yoksullukla mücadele eden STK'ların 2000'lerin ortasına doğru Türkiye'de artan faaliyetleriyle birlikte daha çok gönüllü, yoksulluğun farkına varıp tanışmış oldu. Diğer yandan, kamu tarafından yerine getirilmesi gereken hizmetlerin STK'lar ve gönüllüleri tarafından yerine getirilmesi, sosyal hakların sağlanmasında olumsuz dönüşüme neden olmuş ve bu nedenle STK'lar sorgulanmış ve eleştirilere maruz kalmıştır (Yurttagüler, 2013, s. 25).

STK'larda gönüllü faaliyetler içinde yer almak hizmet odaklı olabileceği gibi faaliyetler aracılığı ile gönüllülerin de savunuculuk çalışmalarında yer almaları sağlanabilir. "Gönüllülük, STK'lar aracılığıyla hizmet vermek olarak kurgulanabileceği gibi, karar vermeye katılmak ya da bir konuda savunuculuk yapmak olarak da yapılandırılabilir" (Yurttagüler, 2006, s. 21).

STK'ların faaliyet biçimleri ve alanlarıyla da ilişkili olarak politikaların düzenlenmesi/değiştirilmesi gibi savunuculuk çalışmalarında da gönüllülerin yer almasına imkan verilebilir. Bu duruma dünyadan bir örnek vermek gerekirse, 1997 yılında Şili'de yoksulluk konusunda çalışma yapan bir grup genç, gecekonduyalarda yaşayan insanlar için 350 adet ev

yapmışlardır. Gençlerin gönüllü ev yapımı hareketi 16 Latin Amerika ülkesine yayılarak 17-28 yaş arası 50.000'den fazla genci eyleme geçirmiştir. İnsanların barınma ihtiyaçlarına çözüm oluşturmak için harekete geçen bu gençler, yaşadıkları bölgelerdeki yoksullukla karşılaşmaları neticesinde, eşit barınma koşullarının sağlanması için kampanya ve lobi faaliyetleri yürütmeye başlamışlardır. Böylece hizmet üretimiyle başlayan bir çalışma, gençlerin yürüttüğü savunuculuk faaliyetleriyle, politikaların değiştirilmesiyle sonuçlanmıştır (UNV, 2011, s. 10)

Gönüllülüğün anlamı ve kapsamının zaman içerisinde koşullara bağlı olarak değiştiğini görüyoruz. Türkiye özelinde değerlendirildiğinde “hayır/yardım” odaklı çalışan STK’larda görev olarak hizmet üretimine aracılık eden gönüllülük hali, günümüzde hak temelli örgütler ve oluşumların artmasıyla savunuculuk faaliyetlerine katılma biçimine de dönüşmüştür. Özellikle internet kullanımının yaygınlaşması sonucu sosyal iletişim araçlarının artmasıyla beraber “online” olarak yürütülen gönüllülük faaliyetleri de gelişmiştir. Özellikle hak temelli kampanyaların oluşturulması, yaygınlaştırılması ve desteklenmesi anlamında internet üzerinden yürütülen kampanyalar oldukça ilgi görmekte ve gönüllülerin katılımının önünü açmaktadır. Türkiye’de de bulunan “change.org” bu tür kampanyaların yürütüldüğü mecralardan biri olup gerek STK’lar gerekse bireylerin oluşturduğu imza kampanyalarıyla karar alıcılara taleplerin ulaştırıldığı ve politikaların değiştirilmesine zemin hazırlayan mecralardan biridir. Bu tarz teknolojik uygulamalar, gönüllü faaliyetler alanında yeni bir katılım aracı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görüldüğü üzere gönüllülüğün birbirinden farklı ama iç içe geçmiş boyutları var. Gönüllülük, STK’larda nasıl yapılandırıldığına bağlı olarak, STK’lara yüklenen sosyal hakların sağlanması rolü üzerinden sadece işgücü olabileceği gibi temel yurttaşlık haklarının kazanılması ve iyileştirilmesinde hak temelli çalışmalara dahil olarak, bireylerin yaşamlarını doğrudan ya da dolaylı etkileyen kararların alınmasına müdahil olup katılım sağlayarak politikaları etkilemek şeklinde de olabilir.

BM sınıflandırması dört ayrı gönüllülük faaliyeti kategorisi belirlemiştir. Bunlar;

• **Karşılıklı yardım ve kendi kendine yardım:** Ortak sorunları, zorlukları ve koşulları olan kişilerin birlikte çalıştıkları gönüllü eylemler, “bizim tarafımızdan bizim için” gönüllü eylemler.

• **Hayırseverlik ve başkalarına hizmet:** Genellikle bir veya daha fazla üçüncü tarafa bir tür hizmet sunmak için gönüllü alan bir kuruluşu içerir.

• **Kampanyacılık ve savunuculuk:** Değişimi sağlamak veya engellemek amacıyla kolektif eylemler; bu çevreye zarar verdiği düşünülen gelişmelere karşı kampanyacılık ve daha iyi hizmetler için kampanyacılığı içerir.

• **Katılım:** Herhangi bir düzeyde siyasi, yönetsel veya karar alma süreçlerine gönüllü olarak katılmak² (Brodie, Cowling ve Nissen, 2009, s. 16).

Ayrıca İngiltere’de yapılan “yurttaşlık anketi”nde gönüllülük iki kategoriye ayrılmıştır; enformel gönüllülük ve formel gönüllülük. Enformel gönüllülük, akraba olmayan kişilere ücret ödenmeksizin yardımda bulunmak. Formel gönüllülük ise, gruplar, kulüpler veya örgütler aracılığı ile ücret almadan, diğer insanlara ve çevreye yararlı işlerde yardım etmek (Brodie, Cowling ve Nissen, 2009, s. 16). Yukarıdaki alıntılarda da görüldüğü üzere, gönüllülük farklı kategorilerde değerlendirilmektedir. Gönüllülüğün, katılımın bir aracı olması bakımından toplumsal değişime sağladığı katkılar önemli olmakla birlikte, toplumlar bakımından katılım biçim ve düzeyleri de farklılık göstermektedir. Bunun önemli nedenlerinden bir de devletlerin yönetim biçimleridir. Yurttaşların, karar alma mekanizmalarına müdahil olma hakkı, yurttaşı oldukları devletlerin yönetim biçimleri ile şekillenmektedir. Dolayısıyla yurttaş olma hali de tarihsel süreç içinde yönetim biçimleriyle beraber ekonomik, sosyal, kültürel değişimlerden etkilenerek farklı formlar almıştır.

Yurttaşlık Kavramı

Günümüz dünyasında süregiden savaşlar, ekonomik krizler nedeniyle büyük insan grupları yaşadıkları ülkeleri terk etmek zorunda kalarak, refah düzeyi daha yüksek ülkelerde yaşayabilmek için göç etmekte. Milyonlarca insanın mülteci, sığınmacı veya göçmen olduğu, ülke sınırlarının belirsizleştiği ve değiştiği bu günlerde, yurttaşlık hali yeniden şekillense de hala daha geçerliliğini koruyan yaygın anlayış, ulus-devletle ilişkisi üzerinden kurulmaktadır. Kadioğlu (2008) makalesinde şöyle ifade etmektedir; Modern vatandaşlık kavramı bir ulus-devlete üyeliği içerir (s. 3). Bu üyelik hali, o ülke sınırları içinde doğmak nedeni ile kendiliğinden olabildiği gibi belirli koşulların sağlanması halinde sonradan gerçekleşebilmektedir. Bireyin yurttaşı olduğu devletle kurduğu ilişki ağı farklı biçimlerde tanımlanmaktadır.

Fransız Devrimi’yle yurttaşlık, bir taraftan siyasal ve medeni hakların kazanılmasıyla bağlantılı olarak genişlerken, ulus-devletin toprakla belirlenen sınırları da yurttaşlığın ulusla özdeşleştirilmesini sağladı (Üstel, 1999, s. 54).

Yurttaşlığın ulus ya da ulus-devletle ilişkilendirilmesiyle, birey bir topluluğa aidiyetiyle tanımlanır hale geldi (aktaran Üstel, 1999, s. 56). Bazı yurttaşlık tanımlarına baktığımızda; “Yurttaşlık, en öz anlatımıyla, bireyi devlete bağlayan hukuksal bağıdır. Ancak bu bağı sadece hukuksal olmadığı, sosyolojik, dinsel, siyasal, kültürel, ekonomik ve sosyal gerçeklerden soyutlanamayacağı da açıktır” (Ünsal, 1998, s. 4)

Yurttaşlığın tanımlanmasında önemli bir referans olan T.H. Marshall'ın ifadesiyle; “yurttaşlık bir topluluğun tam üyelerine tanınan statüdür. Bu statüye sahip herkes, statünün içerdiği tüm haklar ve görevler bakımından eşittir” (Marshall, 2015, s. 26). Diğer taraftan Marshall, yurttaşlığın üç ögeden oluştuğunu ifade eder. Bunlar sivil, siyasi ve sosyal haklardır. Sivil haklar, ifade, düşünce, inanç özgürlüğü... gibi bireysel özgürlük için gerekli olan haklardır.

Siyasi haklar, siyasi iktidara katılım hakkıdır. Sosyal haklar ise eğitim, sağlık, barınma gibi haklardır (2015, s. 26). Marshall, yurttaşların bir topluluğa tam ve eşit üyeliğinin yalnızca sivil ve siyasi haklarının sağlanmasıyla değil, sosyal haklara ulaşmalarının da sağlanmasıyla mümkün olacağını ifade etmiştir (Yurttagüler, 2014, s. 12).

Avrupa Konseyi (2008, s. 29) gibi uluslar üstü bir kurum ise “Vatandaşlık en geniş anlamda, başkalarıyla birlikte topluluğun kültürel, sosyal ve ekonomik yaşamına katılma hakkı ve aslında sorumluluğudur” şeklinde bir tanıma yer vermektedir.

Kymlicka ve Norman ise tanımı hak ve sorumluluklar ile sınırlamaksızın bir tanımlama yapmışlardır, onlara göre “Vatandaşlık sadece bir dizi hak ve sorumluluk ile tanımlanan belirli bir statü değildir. Aynı zamanda bir kimliktir, siyasal bir topluluğa üyeliğin ifadesidir” (Kymlicka ve Norman, 2008, s. 207).

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere yurttaşlık tanımı tarihsel koşullara göre değişmekte ve şekillenmektedir. Ancak tanımlarda karşımıza çıkan yurttaş haklarının yasalarda var olması yeterli değildir. Bu hakların uygulamada da bir karşılığının olması ve her yurttaş için eşit olması esastır. Marshall'ın, yurttaşların sivil, siyasi ve sosyal hakları üzerinden oluşturduğu tanımı üzerine yapılan tartışmalarda vurgu yurttaşların haklarının bölünmezliği üzerine olmuştur.

“Sivil, siyasi ya da sosyal haklardan biri ihlal edildiğinde, garanti altında olmadığına ya da ulaşılabilir olmadığına, bireylerin diğer haklarını kullanmada da sorun yaşayacağı ya da toplumsal katılımlarının tehlikeye gireceği söylenebilir” (2014, s. 12). Tüm bu haklar ve özellikle de sosyal hakların sosyal refah devleti garantisi altında olmadığı durumlarda yurttaşlar ihtiyaçlarını piyasadan karşılamak durumunda kalmaktadırlar (2014, s. 12) ya da yukarıdaki bölümlerde ifade edildiği üzere, sosyal hakların sağlanması için devlet STK'ları göreve çağırarak, sosyal haklar kapsamına giren ihtiyaçlar STK'lar tarafından karşılanmaktadır. Sosyal hakların devlet tarafından temin edilmediği ya da herkes için eşit düzeyde sağlanmadığı durumlarda talepleri devlete iletmenin araçlarından biri de STK'lardır.

Yaşadığımız toplumun bir parçası olarak sosyal çevrede karşılaştığımız ya da kişisel olarak yaşadığımız sorunlar bizleri sosyal meselelerin üstüne düşünmeye ya da bu sorunlar

hakkında harekete geçmeye yöneltmektedir. Kişisel veya bir örgütlenme aracılığı ile sorunlarla mücadele etme hali, genelde bir hak arama halidir. Sağlık, eğitim, hukuk vb. alanlarda karşılaşılan eksikler ya da sorunların düzeltilmesi, iyileştirilmesi veya değişmesi amacıyla çeşitli mekanizmaları kullanarak değişim talebinde bulunuyoruz. Bu talepleri dile getirmenin, hakları savunmanın, ihtiyaçları belirlemenin, yani karar alıcılara yurttaşların sesini duyurabilmenin, katılımı sağlamanın yollarından biri de STK'lardır. Dolayısıyla toplumsal katılımın ana taşıyıcılarından biri olan bu yapılara dahil olmak, politikaların oluşturulmasında, değiştirilmesinde kilit rollerden birine sahiptir.

Yurttaşların kendilerini yöneten hükümetlere, hükümetlerdeki karar alıcılara talep ve önerilerini ulaştırabilmeleri yani katılımı, demokratik yönetimler için özellikle de katılımcı demokratik yönetimler için ön koşul niteliğindedir.

Katılım ve Toplumsal Katılım

Toplumların birer üyesi olan yurttaşların sahip olduğu haklar ve bu hakların uygulanmasında kararların kim ya da kimler tarafından alındığı kritik öneme sahip olup, ülkelerin yönetim biçimlerini belirleyen unsurlardandır. Burada konu edindiğimiz yönetim biçimi, yurttaşların kendi yaşamlarına dair fikir beyan edebilecekleri ve bunu çeşitli katılım mekanizmaları ile paylaşabilecekleri, çok genel bir ifadeyle halkın yönetilmesinde yine kendinin söz sahibi olduğu demokratik yönetimlerdir. Ancak demokratik yönetimler de yurttaşların katılımına sağlanan alanlara ve katılım derecelerine göre çok çeşitli biçimlerde tanımlanmaktadır. Temsili demokrasilerde yurttaşların katılımı, genellikle kendini temsil edecek yöneticileri belirleyecek seçimlerde oy kullanma veya yönetime aday olma biçiminde gerçekleşmektedir. Yurttaşlara pasif bir rol verilmiştir.

Doğrudan demokrasiler ise yurttaşların kendi belirledikleri gündemlerde halk oylamalarıyla hareket etmelerini sağlayan bir katılım yöntemidir. Katılımcı demokrasi, katılımın sadece belirli karar alma mekanizmalarının ötesine, okullar, iş yerleri vb. alanlara taşınması gerektiğini söyler. Müzakereci demokrasi, demokrasinin fikirler üzerinden tartışılması ve farklı fikirlerin dikkate alınmasının gerekliliğini öne sürer. Diyaloğa girmek ve farklı taraflarca paylaşılan bir anlayış geliştirmek esastır (Gür ve Bahçeci, 2014, s. s 15-16).

Birbirinden farklı olan bu demokratik yönetim anlayışlarında yurttaşların seçimlerde oy kullanma, halk oylamalarına katılma vb. yöntemlerle siyasi katılımı kadar yine kendi yaşamlarını ilgilendiren kararlarda karar alıcıları etkilemek amacıyla STK'lar aracılığıyla taleplerini, görüşlerini iletmek de toplumsal katılımın bir parçasıdır. Burada yurttaşların katılımı ve toplumsal katılımdan ne kastedildiğine bakmak gerekirse; "Katılım; yurttaşların,

kamusal yaşamı ile ilgili olan kararlara dahil olma ve bu kararları etkileme süreci olarak tanımlanabilir. Bu açıdan katılım, demokrasinin vazgeçilmez köşe taşlarından biridir (Yurttagüler, Oy ve Kurtaran, 2014, s. 3).

“Sizi dolaylı ya da doğrudan etkileyen, yaşamınızı ve içinde yer aldığınız topluluğun yaşamını belirleyen kararlarda kendi düşüncenizle söz sahibi olabilme deneyimini **“katılım”** olarak tanımlayabiliriz. Katılım özel ya da kamusal her türlü ilişkide karar verme yetki ve sorumluluğunun paylaşımını konu eder ve bu anlamıyla iktidar kavramı ile doğrudan ilişkilidir” (Kılıç ve Durmuş, 2016, s. 147).

Yukarıdaki tanımlamalarda da görüldüğü üzere, bulunduğumuz toplumun yaşama koşullarını belirleyen kararların alınmasına katılım, yaşamak istediğimiz toplumun şekillenmesinde payımızın olmasını sağlarken, aynı zamanda sorumluluk almayı da gerektirir. Kişisel olarak yapabileceklerimiz kadar çeşitli gruplara dahil olarak katılım sağlamak da mümkün. Dolayısıyla bireyler ya da gruplar halinde yürüttüğümüz bu faaliyetler birbirleriyle iç içe geçmiş olsa da hareket noktası ve değişime sağladığı etki bakımından farklılaşmaktadır.

Brodie, Cowling ve Nissen (2009, s. 6) katılımı, halk katılımı (kamusal katılım ya da siyasi katılım olarak da adlandırılmaktadır), toplumsal katılım ve bireysel katılım olarak üç kategoriye ayırmaktadırlar.

1) Halk katılımı: Yerel ve ulusal seçimlerde oy vermek, meclis üyesi olmak ve devlet (veya devletle bağlantılı) istişarelerine katılmayı içermektedir.

2) Toplumsal katılım: Toplumsal katılım, bireylerin günlük yaşamlarının bir parçası olarak dahil oldukları kolektif faaliyetleri ifade etmektedir. Bunlar arasında: Bir toplumsal gruba, bir mahalle sakinleri derneğine veya bir sendikaya üye olmak, yerel bakım evini gönüllü olarak desteklemek ve bir inanç kuruluşu için bir çalışma grubunu organize etmek gibi faaliyetler bulunmaktadır.

3) Bireysel katılım: Bireylerin günlük yaşamlarının bir parçası olarak yaptıkları ve içinde yaşamak istedikleri toplumun niteliğini bildiren seçimleri ve eylemleri kapsamaktadır. Bunlar arasında, örneğin, adil ticaret ürünlerini seçmek, belirli ürünleri boykot etmek, “yeşil enerji” kullanmak, yardım kuruluşlarına bağış yapmak ve dilekçe imzalamak gibi eylemler bulunmaktadır. Bu üç katılım kategorisi de birbiriyle ilişkili ve etkileri bakımından birbirini besleyen katılım biçimleridir.